

А. Л. Сапронов

*Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка*

A. Sapronov

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

**ТЮРЕМНЕ УВ'ЯЗНЕННЯ У ГЕТЬМАНЩИНІ
СЕРЕДИНИ XVIII СТ. ЯК ФІЛЬТР ВІД НЕЗНАЙОМЦІВ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ СТАРОДУБСЬКОГО ПОЛКУ)**

***Prison Imprisonment in the Hetmanate
as a Filter from the Strangers in the Middle of the XVIII Cent.
(on Materials of the Starodub Regiment)***

У даній статті було проаналізовано випадки арешту у Стародубському полку в 1763–1764 рр. осіб, котрі не мали документів. Дослідження «безпаспорства» доводить мобільність ранньомодерного соціуму та ефективність дій влади щодо запобігання несанкціонованої зміни місця проживання. У пошуках кращої долі мешканці Гетьманщини, Російської імперії та Польської держави сім'ями чи самотужки намагалися перетнути територію Стародубського полку і знайти нову домівку. Далеко не кожна спроба змінити місце проживання увінчувалась успіхом. Місцева влада й російські військові арештовували осіб, котрі не мали документів, і відправляли їх до полкової в'язниці у м. Стародуб. Окрім самих утікачів до полкового секвестру іноді потрапляли їхні поводирі. В статті підраховано загальну кількість арештантів секвестру та їхню статеву структуру. З'ясовано, що безпаспорство у 1763–1764 рр. було найчастішою підставою для арешту. На території Стародубського полку кількість ув'язнених за цей злочин становила понад третину від загальної кількості. На думку автора, це було пов'язано з прикордонністю Стародубщини. Під час ув'язнення арештантів допитували про причини відсутності документів, чи скоювали вони інші порушення, їхнє попереднє місце проживання та інше. Зазвичай після короткого слідства у Стародубському секвестрі безпаспортних повертали додому, де рішення про їхню подальшу долю приймала місцева влада. У деяких випадках порушникам з Польських земель дозволяли оселитися на території полку. Спираючись на результати дослідження, ав-

тор приходиться до думки, що в'язницю в Гетьманщині варто розглядати як своєрідний фільтр від чужинців та злодіїв.

Ключові слова: Гетьманщина, Стародубський полк, безпаспортство, волюцюга, злочинність, арешт, в'язниця.

The author analyzes cases of arrest of persons without documents in the Starodub Regiment in 1763–1764. The study of the problem of «bezpashporstvo» is important, since the prevalence of this crime illustrates the mobility of the early modern society and the effectiveness of authorities in preventing unauthorized change of place of residence. In search of better life, inhabitants of the Hetmanate, the Russian Empire and the Polish State tried to cross the territory of the Starodub Regiment and find a new home. Not every effort to change the place of residence was a success. Local authorities and Russian military forces arrested those who did not have any documents and sent them to a regimental prison in Starodub. Besides fugitives, sometimes their guides were arrested in the regimental prisons. The author assessed the total number of prisoners and the sex structure. The author discovered that the «bezpashporstvo» in 1763–1764 was the most common ground for arrest. On the territory of the Starodub Regiment, the number of prisoners for this crime was more than a third of the total. The author finds out that this state of affairs was connected with the borderline location of the Starodubshchyna. During imprisonment, the inmates were questioned about the reasons for the lack of documents, whether they had committed other crimes, their previous place of residence, and so on. Usually after a short investigation in the Starodub prison, prisoners were returned home, where local authorities decided their future. In some cases, offenders from the Polish territories were allowed to settle on the territory of the Starodub Regiment. Given the results of the study, the author concludes that the prison in the Hetmanate should be considered as a kind of filter from foreigners and thieves.

Keywords: Hetmanshchyna, Starodub regiment, «bezpashporstvo», vagabond, crimes, arrest, prison.

Застосування тюремного ув'язнення тісно пов'язане з поняттями справедливості й відплати, закріпленими у владних правничих актах і законодавчих нормах. В епоху Середньовіччя та раннього Нового часу позбавляли волі по всіх країнах Європи. Ув'язнення було лише одним із елементів системи покарань, усередині якої відбувалися значні зміни. У Середньовіччі домінували кари на тілі й страта, а ешафот був основною «сценою» справедливості. В Новий час у Європі переходили до «тихої» системи покарань, де провідну роль відгравали заслання й тюремне ув'язнення (Шпіренбург 2009, с. 76).

На території Гетьманщини з другої половини XVII до середини XVIII ст. також відбулися значні трансформації правосуддя. Певних змін зазнало ув'язнення злочинців. На початку зазначеного періоду позбавлення волі використовували як кару (часто в поєднанні з іншими видами покарань). Окрім того, арешт був запобіжним заходом для уникнення втечі злочія під час слідства*. Протягом XVIII ст. ув'язнення втрачало значення однієї з форм розправи. Цей висновок можна зробити на основі дослідження Юрія Волошина (Волошин, Ю. 2016, с. 227–267). Так, у Полтавському гродському суді 1775 р. винесли вирок щодо 78 осіб. Ув'язнення застосували як покарання лише до трьох (Волошин, Ю. 2016, с. 262).

Ув'язнення «чужаків», волоцюг і незнайомих вважалося одним із способів «вивести злочинців на чисту воду». Делінквенти під тортурами могли зізнатись у скоєному. Окрім того, більшість заарештованих волоцюг становили безпаспортні люди. Саме по собі «Безпашпорство» або «безпашпортний ход» було досить поширеним у Гетьманщині та Російській імперії. Наприклад, 1775 р. у полтавському гродському суді розглянули 11 справ про безпаспортство. 10 осіб, котрих позбавили волі за це правопорушення, після допитів і короткого слідства, повернули на попереднє місце проживання. Трьом іншим колодникам суд призначив інші покарання, оскільки вони були винними в інших злочинах (Волошин, Ю. 2016, с. 241; 264).

Дослідження Юрія Волошина нині єдине, в котрому йдеться про ув'язнення безпаспортних на території Гетьманщини. Тому автор даної наукової розвідки має за мету розглянути арешти сторонніх осіб. Завданнями дослідження є: з'ясувати частоту ув'язнення чужинців та проаналізувати місце арештів «мандрівників» у загальній структурі злочинів; охарактеризувати механізм арешту безпаспортних осіб; дослідити походження і проаналізувати форму покарань волоцюг.

Як джерело використано справу «Статейние списки присилаемые с полковых канцелярий о содержавшихся в острогах колодниках, также о колодничьих и челобитничьих делах решенных и нерешенных ноября 15 1764 году» (ЦДІАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 18078), котра зберігається у Центральному державному історичному архіві України у м. Києві. Документ складається з 132 аркушів. До нього включено звіти чотирьох полкових канцелярій (Стародубської, Полтавської, Переяславської та Гадяцької) з вересня 1763 р. по серпень 1764 р., котрі подавалися кожні чотири місяці**. Як можна зауважити з назви справи, окрім звітів про стан розгляду справ арештантів, у

* Іншим видом «гарантії» розгляду справи було взяття підозрюваного на поруки.

** Цей період у документі називався «треть». Їх було три (вереснева, січнева і травнева).

документі записано скарги позивачів по «челобитничьим» справам. Проте ця частина документу не є предметом дослідження.

Звіт кожного полку складався з переліку утримуваних у полковому секвестрі колодників із зазначенням дати ув'язнення, підстави для арешту й вироку. Документація полкових канцелярій про в'язнів відрізнялася за структурою. Так, Переяславська, Гадяцька і Полтавська полкові канцелярії лише подавали перелік усіх арештантів, наявних на момент складання реєстру. У звітах зі Стародубського полку вказано інформацію про кожен арешт до Стародубського секвестру. Лише в одному зі звітів із Стародуба було зазначено список усіх в'язнів полкової тюрми. Спираючись на цю особливість документації Стародубської полкової канцелярії, ми обрали її як найзручнішу для реалізації завдань.

Кількість заарештованих. 1764 року Стародубський полк подав три звіти (дата першого арешту — 26 серпня 1763 р., а останнього — 28 серпня 1764 р.). За цей проміжок часу до полкового секвестру потрапили 113 осіб (111 чоловіків і 2 жінки*). Максимальна кількість арештованих припадає на лютий і березень 1764 р. У ті самі місяці скоєно й максимальну кількість злочинів, за які порушники потрапили до Стародубського секвестру (10 і 6 відповідно). У зв'язку з цим 13 лютого 1764 р. відбулося найбільше «поповнення» в'язниці. Того дня до полкової в'язниці потрапило 9 осіб. Ув'язнених обвинуватили в убивстві Омеляна Кушнеренка, підданого Марії Степанівни Максимович, дружини лубенського полковника Івана Петровича Кулябки. Навіть, якщо вважати цей арешт екстраординарним, то лютий 1764 р. все одно залишався одним із найбільш «урожайних» місяців. А найменше порушників — лише двоє, потрапило до Стародубської тюрми у вересні 1763 р. (Табл. 1).

Структура злочинності. Найчастішою причиною арешту був безпаспортний хід (35,3%). На другому місці — крадіжки. Так, 29 осіб (25,7%) взято під варту за привласнення чужого майна. Наступним злочином у цій ієрархії було вбивство (17,6%). Четверте місце посідала втеча з війська — 7 осіб (6,2%); п'яте — купівля краденого (5,3%). Інші правопорушення в тексті документу трапляються 1–2 рази (Табл. 1).

Тож, як бачимо, найбільше порушників заарештували за злочини проти системи влади. До них слід віднести «безпаспортный ход», втечу з війська, а також провід через кордон і переховування злодіїв. За ці види правопорушень у 1763–1764 рр. було затримано 50 осіб (44,2%). На другому місці —

* У чотирьох випадках арешту, в котрих до секвестру відправили 9 чоловіків, було зазначено, що їх ув'язнено разом з родинами. Кількість заарештованих не зазначено, тому в подальшому для зручності ці випадки позначено символом ■.

Таблиця 1. Кількість арештованих у Стародубському полковому секвестрі (серпень 1763 — серпень 1764 рр.)

Місяць	Чоловіки	Жінки	Всього	Кількість справ
Серпень 1763 р.	7	0	7	3
Вересень	2	0	2	2
Жовтень	11	0	11	5
Листопад	3	0	3	3
Грудень	5	0	5	3
Січень 1764 р.	9	0**	9	6
Лютий	22	1	23	10
Березень	14	1	15	6
Квітень	5	0*	5	3
Травень	6	0	6	3
Червень	7	0*	7	3
Липень	10	0	10	6
Серпень 1764 р.	10	0	10	4
Всього	111	2****	113	57

Таблиця 2. Злочини, які скоїли арештанти Стародубського секвестру

Злочин	Кількість заарештованих	%
Безпаспорство	40	35,3
Вбивство	20	17,6
Втеча з війська	7	6,2
Згвалтування	1	0,9
Крадіжка	29	25,7
Купівля краденого	6	5,3
Перелюб	2	1,8
Переховування злодія	1	0,9
Підпал	1	0,9
Побиття	1	0,9
Провід через кордон	2	1,8
Розбійний напад	1	0,9
Інше	2	1,8
Усього	113	100

злочини проти власності: крадіжки, купівля краденого, підпал і розбійний напад — усього 37 осіб (32,7%). Третю групу порушників становлять арештанти, котрі скоїли злочини проти особи: убивства, побиття та згвалтування — 22 людини (19,4%). Лише 2 злочинців (1,8%) ув'язнили за злочини проти моралі (за перелюб).

На нашу думку, переважання такого роду злочинів ілюструє специфіку життя прикордоння. Стародубщина, котра мала кордони з Річчю Посполитою й Російською імперією, була своєрідною брамою до Гетьманщини*, «вікном» для втікачів з російських та польських земель на колишню Малоросію і навпаки. Окрім того, прикордоння було зручним ареалом для діяльності злочинців**. Саме цим чинником, на нашу думку, можна пояснити контроль влади за переміщенням населення Стародубського полку. Для порівняння, у Полтавському гродському суді 1775 р. лише 13 осіб (16,7%) було арештовано за цей злочин.

Механізм арешту безпаспортних. Ми вважаємо, що досить цікаво, хто саме заарештовував чужинців. Таку інформацію вказано щодо 27 заарештованих. Затримували переважно представники місцевої адміністрації. Лідером за цим показником був топальський сотник Григорій Рубець (10 осіб)***. Нерідко безпаспортних відправляли до в'язниці з Псковського карабінерного полку (6 осіб)**** і з розкольніцької контори (4 особи). Трьох чужаків прислали з Другої Почепської сотні, ще двох підозрілих «зловив» стародубський поліцмейстр Григорій Великошапка.

У деяких випадках арешти проводили після скарг старшини Стародубського полку. Наприклад, вісім осіб відправили до в'язниці після звернень членів старшинської родини Борозен (ЦДІАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 18078. Арк. 6 зв.)*****. Представники цієї родини іноді затримували безпас-

* Не можна забувати, що на території Стародубського полку були значні земельні володіння, котрі належали гетьману та монастирям і мали особливий статус (Ляєвський, А. 2015, с. 88–89). Окремим організмом у межах Стародубщини були «Государеві описні малоросійські розкольніцькі слободи», підпорядковані Київській губернській канцелярії (Волошин, Ю. 2005, с. 4).

** Наприклад, власність, украдену на території однієї з сусідніх держав можна було продати на теренах колишньої Малоросії і навпаки.

*** Загалом, судячи зі звітів Стародубської полкової канцелярії, Топальська сотня була однією з лідерів за показником арештів.

**** Карабінери — це загоны важкої кавалерії. До цього псковський полк був драгунським. 14 січня 1763 р. було реорганізовано за наказом Катерини II (Висковатов, А. 1899, с. 20).

***** 7 згаданих осіб заарештував Топальський сотник Григорій Рубець з подання Якова Борозни. Цей випадок уже згадано. Ще про один арешт, який здійснив сотник, ітиметься далі.

портних власноруч. Так, 10 лютого 1763 р. до Стародубської в'язниці передано п'ять осіб від Дмитра Борозни*. Їх заарештував бунчуковий товариш на території Польської держави. Молодики чинили опір, внаслідок чого відбулася бійка з підданими Дмитра Борозни. У результаті Гаврило Федоров, один з членів ватаги, «будучи при поимке битъ», помер**. Серед п'яти заарештованих лише одного чоловіка запідозрили у скоєнні розбійних нападів, а чотирьох відправили додому***.

Наведений випадок ілюструє, що безпаспортні могли чинити опір під час арешту. Далеко не кожна спроба влади затримати підозрілих осіб завершувалась успіхом. Досить часто порушники, дізнавшись про загрозу арешту, кидали речі й намагалися втекти. Якщо спроба уникнути ув'язнення була вдалою, то перед місцевими органами влади поставало питання: що робити з залишеним майном? Зазвичай у таких випадках речі передавали до сотенних канцелярій. Наприклад, подібна ситуація трапилася у Пирятині в травні 1696 року****. До господи Семена Петренка зайшов незнайомиць і залишив у нього вдома свої речі та коня на випасі. Після цього зайда не повернувся за майном, а пирятинець віддав усі пожитки до сотенної канцелярії.

Варто зазначити, що втікачі могли залишати як свої, так і крадені речі. Тому зберігати покинуті пожитки в сотенній канцелярії було потрібно, тому що господарі могли розшукувати свою власність. Якщо ж господар не звертався за речами, то їх продавали на торгу. Таку практику узаконили в грудні 1761 р. указом гетьмана Кирила Розумовського. Відповідно до нього, полкові канцелярії мали вести облік коштів, зароблених від продажу речей, і

* Борозна Дмитро Іванович — бунчуковий товариш у Стародубському полку (Кривошея & Кривошея & Кривошея 2009, с. 45).

** Отже, загалом Дмитро Борозна за кордоном зустрівся з 6 чоловіками, а до в'язниці передав 5.

*** Троє походило з території російських повітів, а один був підданим бунчукового товариша Івана Ширая. На 1763 р. в Гетьманщині мешкали два бунчукові товариші з таким іменем — Іван Стефанович та Іван Федорович (Кривошея & Кривошея & Кривошея 2009, с. 410). Цю справу ми не врахували під час складання статистичних даних арештів, адже її заввели в лютому 1763 р., за 5 місяців до початку досліджуваного часового проміжку.

Цей випадок арешту підозрілих осіб є показовим і змушує порушити низку питань. По-перше, які підстави для затримання мав Дмитро Борозна? По-друге, чим були підкріплені повноваження Дмитра Борозни для арешту на території Польської держави? По-третє, чому бунчуковий товариш не постав перед судом за вбивство під час арешту?

**** На жаль, у джерелі не вказано, чи справді незваний гість був злочинцем, але сюжет досить типовий (Книги третье меские Ператинские. 1908, с. 112).

звітувати про них у Глухів кожні 4 місяці (ЦДІАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 16748. Арк. 4). Отримані гроші витрачали на утримання в'язнів у секвестрах Гетьманщини (купівля одягу колодникам, кайданів, забезпечення харчування та інші витрати, котрі супроводжували тюремне ув'язнення). Досить часто продане майно належало безпаспортним, котрі тікали від переслідування влади.

Термін ув'язнення. Звинувачені в безпаспортстві зазвичай перебували в Стародубському полковому секвестрі 2 тижні. Менш тривалим було ув'язнення військовослужбовців — їхню долю вирішували протягом 1–2 днів. Проте навіть при такому швидкому ухваленні рішень солдати знаходили спосіб уникнути покарання*. Навіть короткотерміновий арешт безпаспортних осіб і втікачів з війська містив ризик втечі. Оскільки арештантів у в'язниці не забезпечували їжею, новоприбулі в'язні мали самі собі здобувати харчі. Щоб правопорушники не померли з голоду, в Гетьманщині, як і в Російській імперії, їм дозволяли просити милостиню**. Вихід на вулицю для жебракування був зручним моментом для втечі, адже арештанти не мали шукати спосіб оминати стіни, котрі оточували тюрму. Колодникам залишалося перехитрити охоронців***.

Подібний випадок відбувся в Полтаві 12 серпня 1755 р., коли до полкового секвестру козаки Другої Полтавської сотні передали двох чоловіків — Левка Коноплеєва і Єремія Баткова. Перший був утікачем з Курського ландміліційного, а другий — з Архангельського драгунського полку. Єремію Баткова в день арешту відправили в похідну канцелярію генерал-майора Якова Лукича Фролова-Багреєва. Його «колега», Левко Коноплеєв, провівши ніч у полтавському секвестрі, вранці 13 серпня 1755 р. втік. Арештант, «випросясь в ... приказного для испрошення милостыни в базаре», зумів сховатися від караульного, котрий супроводжував його, і втік з міста (ЦДІАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 13314. Арк. 2–3). Жодної згадки про втечі зі Стародубського секвестру в звіті Стародубської полкової канцелярії не зазначено. Проте описана ситуація ілюструє одну з можливостей розвитку подій, у якому арешт завершувався безрезультатно.

* За втечу з війська відповідно до «Артикула воинского» 1715 р. солдат карали биттям шпичуртенами.

** 20 вересня 1722 р. Петро I заборонив в'язням просити милостиню. Однак через брак інших способів забезпечити колодників харчами, до неї повернулись уже 17 жовтня 1722 р. (Акельєв, Е. 2012, с. 353–354).

*** Найчастіше арештанти давали караулу алкогольні напої й чекали моменту, коли пильність охорони послабиться. Див. подібні ситуації для Москви середини XVIII ст. (Акельєв, Е. 2012, с. 352–358).

Походження злочинців. Усього за безпаспортний хід заарештували 40 осіб (Див.: Табл. 2). Із них 22 в'язні (55%) походили з Російської імперії*, 13 осіб (33%) — Речі Посполитої та 5 (12%) — з Гетьманщини (Див.: Рис. 1).

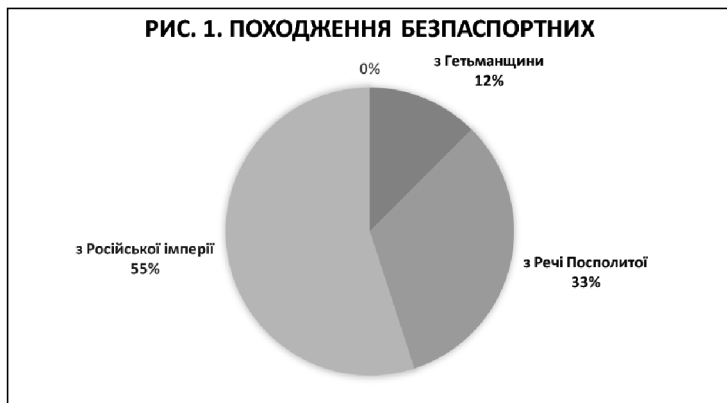

Рис. 1

Безпаспортні з Російської імперії. Лише для 9 з 22 осіб з Російської імперії було вказано, звідки вони родом. Більшість з них мешкали на території найближчих до Стародубщини губерній**. Серед арештованих з російських земель переважали селяни (9 осіб). Наступними за кількістю були піддані (7 чоловік). Трьох осіб варто віднести до священнослужителів. Ще про трьох арештантів інформацію не вказано.

У реєстрі в'язнів Стародубського полку описано два випадки арешту підданих російських поміщиків. Під час першого затримали 5 кріпаків. Імена їх господарів не вказано («крестьяне разних помещиков») (ЦДІАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 18078. Арк. 9). У іншому випадку в'язні були втікачами з володінь Білгородського губернатора***. Обидва рази втікачів було заареш-

* Якщо врахувати втікачів з війська, то кількість «мігрантів» з території Російської імперії становила 29 осіб.

** Новоторжський пов. Новгородської губ.; Брянський пов. Білгородської губ.; Муромський пов. Володимирської провінції Московської губ.; Рильський пов. Севської провінції Білгородської губ.; Козельський пов. Калузької провінції Московської губ.; Костромський пов. Костромської провінції Московської губ.; Мещовський пов. Калузької провінції Московської губ.; Севський пов. Севської провінції Білгородської губ.

*** Імені губернатора не вказано. 1764 р. цю посаду займали 2 особи. Спочатку Шаховскої Григорій Іванович (1761–1764 рр.), а потім — Василь Васильович Нарішкін (1764–1766 рр.).

товано з сім'ями (2 і 5 родин). Членів родини у звіті не записували, натомість вказували тільки її голову. Тому можна припустити, що дітей і дружин утікачів утримували в інших приміщеннях*.

У Стародубі втікачів з російських територій не карали. Арештантів зазвичай відправляли до їхніх рідних повітів, де місцеві органи влади мали прийняти рішення про долю «мандрівників». Ще одним варіантом розвитку подій було відправлення до Брянської воєводської канцелярії, звідки їх переправляли далі.

Єдиним винятком був Петро Немчинов, котрого прислали з Топальської сотенної канцелярії. Він був родом з Новоторжського повіту Новгородської губернії, проте останнім часом перед арештом мешкав на території розкольницьких слобод Стародубщини. Тому правопорушника відправили до управителя цих територій — Григорія Титова (ЦДІАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 18078. Арк. 44). Ще одним винятком було переміщення двох священнослужителів Санкт-Петербурзького Свято-Троїцького Олександро-Невського монастиря до Глухова для подальшого слідства (ЦДІАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 18078. Арк. 28).

Відправлення безпаспортних додому не завжди гарантувало спокій для влади. У травні 1764 р. з Другої Почепської сотні до Стародуба передали трьох арештантів. Як з'ясувалось у ході допиту, цих трьох порушників раніше відправили з Стародуба до Брянської воєводської канцелярії для повернення на попереднє місце проживання. Проте вони не повернулися на батьківщину, натомість пішли до м. Почеп, де їх і заарештували в місцевому шинку (ЦДІАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 18078. Арк. 28).

Безпаспортні зі Стародубського полку. Серед заарештованих за безпаспорство, п'ятеро походили з території Стародубського полку. Четверо з них були підданими місцевої старшини: 1 — стародубського полковника Юрія Хованського, 1 — бунчукового товариша Петра Савича, 2 — земського судді Петра Іскрицина**. Ще один порушник був родом з однієї з розкольницьких слобід. У двох випадках порушники були винні й в інших злочинах. Так, Давид Грищенко вкрав з Новгород-Сіверського Спасо-Преображенського монастиря п'ять смушків, а Прокіп Однодворенок украв двох коней (ЦДІАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 18078. Арк. 28).

Доля безпаспортних родом зі Стародубщини була аналогічна до російських порушників — їх повертали власникові або на попередній пункт

* Наприклад, за умови переповненості колодниками Глухівського секвестру, злочинці могли ув'язнювати в «квартирах», тобто в житлах місцевих обивателів.

** Можна припустити, що мається на увазі Петро Іскрицький, котрий мав володіння на території Стародубського полку (Кривошея & Кривошея & Кривошея 2009, с. 155).

проживання*. Досить цікаві обставини арешту Трохима Гилярова та Родіона Юрченка. Двох підданих Петра Іскрицина піймали після переходу кордону з Польщі на Стародубщину. Чоловікам раніше вдалося перевести свої сім'ї з с. Слище**, і вони планували допомогти односельцям перетнути кордон для поселення на території Речі Посполитої. Після того, як порушників привезли до Стародуба, місцева полкова канцелярія подала інформацію про них Генеральній військовій канцелярії. За ордером Генеральної канцелярії було наказано «семьи их ис Полщи отискат пристойним способом, а пока отискани будут содержать их под караулом» (ЦДІАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 18078. Арк. 42 зв.).

Безпаспортні з Речі Посполитої. З Речі Посполитої з серпня 1763 р. по серпень 1764 р. заарештували 13 осіб. Походження польських безпаспортних вказано щодо чотирьох осіб (троє були родом з Гомельського староства, а один — з містечка Костюковичі Кричевського староства). Варто зазначити, що сімох чоловіків «полской нации» заарештовували одночасно в прикордонному селі Клюси Топальської сотні. Так, до топальського сотника Григорія Рубця звернувся згаданий Яків Борозна. Він скаржився, що на території села з'явилися «заграничні сумнительные люди». Порушників, яких заарештував Григорій Рубець, доставили до Стародубської в'язниці. Після допитів і розслідування Стародубська полкова канцелярія ухвалила дозволити польським вихідцям жити в с. Клюси.

Ще одного безпаспортного заарештували в с. Ліщичі Новоміської сотні й згодом повернули назад з дозволом на проживання. Ще в двох випадках вихідців з Речі Посполитої*** теж поселено на Стародубщині (одну сім'ю втікачів у Ропській волості****; іншу родину — у володіннях Уляни Петрівни Корецької, дружини на той момент уже померлого генерального хорунжого Миколи Ханенка).

Лише по двох справах польських вихідців повернули додому (згадані 3 особи з Гомельського староства і 1 мешканець містечка Костюковичі). Цікавим видається арешт іще одного «поляка» Моісея Стратаковича. Його піймав Шептаківській отаман Михайло Плаксина, коли розшукував злодіїв у Машівському лісі*****. Відповідно до розповіді заарештованого, він був сином священнослужителя і навчався в Могилевському училищі. 1764 р. сту-

* Цікавий момент: Давида Грищенкова повернули після покарання на тілі за крадіжку, а Прокопа Однодворенка відправили управителю Чолховської волості без покарання.

** За свідченнями, поданими в О. Лазаревського, населений пункт заселив саме Петро Іскрицький (Лазаревский, А. 1888, с. 354).

*** Місце арешту не вказано.

**** Перебувала у володінні гетьмана Кирила Розумовського (Дегтярьов, С. 2010, с. 32).

дент у супроводі двох ченців поїхав до Києва поклонитися мощам. Проте під час мандрів паспорт було втрачено, тому Моїсей Стратакович повертався до Могилева без документів. Стародубська полкова канцелярія вирішила передати його до канцелярії Псковського карабінського полку, де йому мали видати паспорт для повернення додому (ЦДІАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 18078. Арк. 10).

Проведення злочинців через кордон. Безпаспорство як явище було тісно пов'язане з переселенням до іншої держави. Як можна побачити, для громадян «полскої нации» перехід на Стародубщину не був проблемою. Навіть у разі арешту вихідцям з Речі Посполитої неодноразово дозволяли жити на території Гетьманщині. Діаметрально протилежною видається ситуація з вихідцями з російських повітів. Імовірно повернення останніх на батьківщину ілюструє важливість «поводирської праці». Втікачам були необхідні люди, здатні допомогти успішно перетнути кордон, усяяний митницями й форпостами. За допомогу поводитирі вимагали немалі гроші, а іноді вони взагалі видавали втікачів прикордонній сторожі (Анисимов, Е. 2002, с. 199).

У досліджуваний період за подібний злочин заарештували двох чоловіків (одного за проведення через кордон двох росіян; ще одного — за допомогу перетнути кордон селянам купця Карнаухова та одному розкольнику зі слободи Климової до польської слободи Городня*). У Стародубській в'язниці обидва поводитирі відкидали обвинувачення й затягували слідство. Окрім арешту, поводитирям загрожувала небезпека від прикордонного населення, котре могло не прийняти переселенців. Подібний випадок відбувся у жовтні 1763 р. Підданий Марії Корецької Омелян Кушнеренко допомагав переселитися з с. Карповичі** до с. Щербиничі*** Ісаю Боброву з сім'єю. Між «прийшлими» та «корінними жителями» виник конфлікт, у ході якого Омелян Кушнеренка вбили. Отже, як можна помітити з даного випадку, місцеве населення було суттєвим фактором, котрий міг стати перешкодою на шляху «переселенців».

* Його прислав до Стародубської в'язниці бунчуковий товариш Іван Борозна.

** Село Карповичі Топальської сотні було у власності Марії Корецької (Лазаревский, А. 1888, с. 438).

*** На території Стародубського полку існувало два села з такою назвою: Нові та Старі Щербиничі (Лазаревский, А. 1888, с. 437). У документі не вказано, до якого саме йшли Ісай Бобров та Омелян Кушнеренко.

**** Машів — село Шептаківської сотні, через яке йшов шлях з території Гетьманщини до Смоленська й інших білоруських земель, котрі входили до складу Речі Посполитої (Лазаревский, А. 1888, с. 189).

Без шансів на успіх. Недоліки «паспортної системи». Варто зазначити, що наявність проїзних документів у чужинців не гарантувала спокою. Наприклад, 15 листопада 1763 р. з волосного Шептаківського правління до Стародубської в'язниці передали Максима Авдіменка. Він був підданим Лубенського полкового хорунжого Стефана Корнієвича й мешкав в с. Городище Пирятинської сотні Лубенського полку. На території Стародубського полку він скоїв дві крадіжки коней. Одним з питань, яке йому поставили на допиті, було: як він опинився на території Стародубського полку? Арештант надав паспорт, виданий у канцелярії Першої Пирятинської сотні. На допиті Максим Авдіменок зізнався і його покарали батогом. Після езекуції його зі Стародуба відправили до Пирятина з листом місцевої канцелярії. В ньому Стародубська полкова канцелярія прохала «впредь таковия и подобния оному людям пашпортов не давать и в том поступать осмотрително» (ЦДІАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 18078. Арк. 30).

Отже, особа, котра залишила місце проживання без дозволу, автоматично ставала винною у безпаспортстві. Натомість, наявність документів давала злочинцям змогу вільно переходити з місця на місце, скоюючи нові правопорушення. Завданням місцевих органів влади було, по-перше, не видавати документи «ненадійним» особам, що помітно у випадку з Максимом Авдіменком. По-друге, заарештовувати чужинців, котрі їх не мали. Завдяки контролю за переміщенням населення намагалися досягти спокою на підвладній території. В цьому сенсі в'язниця стала своєрідним фільтром від волоцюг. Там їх допитували, і, якщо виникала потреба — карали та повертали на попереднє місце проживання.

Таким чином, серед злочинів, скоєних на території Стародубського полку, найпоширенішим було безпаспортство. Воно було підставою для ув'язнення до полкового секвестру 40 осіб (35,4% від загальної кількості затриманих). Такий високий показник зумовлений прикордонним положенням Стародубського полку. Тривалість арешту винних у «безпаспортному ході», зазвичай становила близько двох тижнів. Ув'язнені за безпаспортство були родом з Російської імперії (55%), Речі Посполитої (33%) та Стародубського полку (12%). Доля порушників багато в чому залежала від території, звідки вони походили. Так, вихідців з Російської імперії й Гетьманщини повертали на попереднє місце проживання, а втікачам з польських земель зазвичай дозволяли переселитися на територію Стародубського полку. На нашу думку, аналіз міграцій на і з території Гетьманщини у XVIII ст. є перспективним напрямом досліджень. Одним із варіантів наукової розробки проблеми є розгляд зміни місця проживання без дозволу органів влади.

Акельев, Е. 2012. *Повседневная жизнь воровского мира Москвы во времена Ваньки Каина*. Москва: Молодая гвардия.

Анисимов, Е. 2002. Политический розыск и тайная полиция в XVIII веке. *Жандармы России. Политический розыск в России. XV–XX века*. М.: ОЛМА-ПРЕСС; СПб.: Нева. С. 89–200.

Висковатов, А. 1899. *Историческое описание одежды и вооружения Российских войск: с рисунками, составленное по Высочайшему повелению*. Ч. 4. СПб.: издание Главного интендантского управления.

Во все полки о собрании з колодничьих вещей денег і исправлении за оне на колодниковъ кандаловъ и о прочем. 1761–1762. Центральный державный историчный архив України в м. Києві (ЦДАК України). Ф. 51. Оп. 3. Спр. 16748.

Волошин, Ю. 2005. *Розкольніцькі слободи на території Північної Гетьманщини у XVIII ст. (історико-демографічний аспект)*. Полтава: АСМІ.

Волошин, Ю. 2016. Кримінальна злочинність. *Козаки і посполиті: Миська спільнота Полтави другої половини XVIII ст.* Київ: К.І.С. С. 227–267.

Дегтярьов, С. 2010. Маловідомий опис м. Батурин 1760 р. *Сумський історико-архівний журнал*. Вип. VIII–IX. С. 32–66.

Книги третие меские Ператинские. 1908. *Стороженки: фамильный архив*, Т. 6. Киев: Типография товарищества Г. Л. Фронцкевича. С. 1–388.

Кривошея, В. & Кривошея, І. & Кривошея, О. 2009. *Неурядова старшина Гетьманщини*, К.: СтилоС.

Лаєвський, А. 2015. Політико-адміністративний устрій Стародубського полку. *Український історичний збірник*. Вип. 18. С. 81–91.

Лазаревский, А. 1888. *Описание старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. Том первый. Полк Стародубский*. К.: Типография К. Н. Милевского.

По доношению полковника полтавского Горленка о предложении во все Малороссийские полки о сиску и поимки бежавшого великороссийского человека Левка Коноплева. 1755. ЦДАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 13314.

Статейные списки присилаемие с полков о содержачихся в острогахъ колодниках, также о колодничьихъ и челобитничьихъ делахъ решенных и нерешенных. 1763–1764. ЦДАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 18078.

Шпіренбург, П. 2009. Людина і держава: Європа ранньої модерної доби. *Оксфордська історія в'язниць*. К.: Всесвіт. С. 73–106.

Akelev, E. 2012. *Povsednevnyaya zhizn vorovskogo mira Moskvyi vo vremena Vanki Kaina* [Everyday life of the criminal world of Moscow in the days of Cain Vanka]. Moskva: Molodaya gvardiya.

Anisimov, E. 2002. Politicheskiy rozyisk i taynaya politsiya v XVIII veke [Political Investigation and the Secret Police in 18th Cent.]. *Zhandarmyi Rossii. Politicheskiy rozyisk v Rossii. XV–XX veka*. Moskva: OLMA-PRESS; Sankt-Peterburg: Neva. S. 89–200.

Viskovatov, A. 1899. *Istoricheskoe opisanie odezhdyyi i vooruzheniya Rossiyskih voysk: s risunkami, sostavlennoe po Vyisochayshemu povelению* [Historical Description of Clothing and Arms of the Russian Army: with Drawings, Compiled According to the Highest Command]. Ch. 4, Sankt-Peterburg: izdanie Glavnago intendantskago upravleniya.

Vo vse polki o sobranii z kolodnichih veschey deneg i ispravlenii za onle na kolodnikov'

kandalov' i o protchem [In all the Regiments about Collecting Money from the Prisoners' Belongings and Repairing the Prisoners Shackles and about Other Things]. 1761–1762. TsDIAK Ukrainy. F. 51. Op. 3. Spr. 16748.

Voloshyn, Yu. 2005. *Rozkolnytski slobody na terytorii Pivnichnoi Hetmanshchyny u XVIII st. (istoryko-demografichnyi aspekt) [Slobody of Old Believers on the Territory of Northern Getmanshyny in 18th ct.: Historical-Demographic Analysis].* Poltava: ASMI.

Voloshyn, Yu. 2016. *Kryminalna zlochynnist [Crime]. Kozaky i pospoltyti: Miska spilnota Poltavy druhoi polovyny XVIII st.* Kyiv: K.I.S. S. 227–267.

Dehtiarov, S. 2010. *Malovidomyi opys m. Baturyn 1760 r. [Little known description of the town of Baturin (1760)]. Sumskyi istoryko-arkhivnyi zhurnal. Vyp. VIII–IX. S. 32–66.*

Knigi tretie meskie Peratinskie [The Third Book of the Town of Pyriatyn]. 1908. Storozhenki: familnyi arhiv, T. 6. Kiev: Tipografiya tovarischestva G. L. Frontskevicha. S. 1–388.

Kryvosheia, V. & Kryvosheia, I. & Kryvosheia, O. 2009. *Neuriadova starshyna Hetmanshchyny [Non-governmental Officers of the Hetmanate].* Kyiv: Stylos.

Laievskiy, A. 2015. *Polityko-administratyvnyi ustroi Starodubskoho polku [Political and administrative structure of Starodub regiment]. Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk, Vyp. 18. S. 81–91.*

Lazarevskiy, A. 1888. *Opisanie staroy Malorossii. Materialy dlya istorii zaseleniya, zemlevladieniya i upravleniya. Tom pervyyi. Polk Starodubskiy [A description of the old Little Russia. Materials for the history of settlement, land ownership and management. Volume one. The Starodub regiment].* Kiev: Tipografiya K. N. Milevskogo.

Po donosheniyu polkovnika poltavskogo Gorlenka o predlozhenii vo vse Malorossiyskie polki o sisku 1 poimki bezhavshogo velikorossiyskogo cheloveka Levka Konopleeva [The Report of the Poltava Colonel Gorlenko about the Proposal to all Little Russian Regiments about the Search and Capture of the Runaway Great Russian man Levko Konopleev]. 1755. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv (TsDIAK Ukrainy). F. 51. Op. 3. Spr. 13314.

Shpirenburh, P. 2009. *Liudyna i derzhava: Yevropa rannoi modernoi doby. [The Body and the State: Early Modern Europe]. Oksfordska istoriia viaznyts. Kyiv: Vsesvit. S. 73–106.*

Stateynie spiski prisilaemle s polkov o sodержachihsya v ostrogah kolodnikah, takzhe o kolodnichih i chelobitnichih delah reshennih i nereshennih [Article Lists from the Regiments about Prisoners Held in Prisons, and about Criminal and Civil Cases Decided and Unresolved]. 1763–1764. TsDIAK Ukrainy. F. 51. Op. 3. Spr. 18078.